

GROTE OF SINT-LAURENSKERK ROTTERDAM

CANTATEDIENST

ZONDAG 15 OKTOBER 2023

19:00 UUR

JOHANN SEBASTIAN BACH

ICH ELENDER MENSCH, WER WIRD MICH ERLÖSEN BWV 48

HENRY BALFOUR GARDINER

EVENING HYMN

LIVESTREAM VIA: WWW.LAURENSVOCAAL.NL

Wij gaan staan

Bemoediging Onze hulp in de Naam van de Heer,
Die hemel en aarde gemaakt heeft.

Drempelgebed Heer onze God, vergeef ons al wat wij misdeden,
En laat ons weer in vrede leven, door Christus onze Heer,
Amen.

Lied Psalm 130

1 Cantorij

Psalm 130

LvdK

b: W. Barnard

m: Straatsburg 1539/Genève 1551

1. Uit diep-ten van el-len-de roep ik tot U, o HEER.
Gij kunt ver-los-sing zen-den, ik werp voor U mij neer.
O laat uw oor zich nei-gen tot mij, tot mijn ge-bed.
Laat mij ge-hoor ver-krij-gen, red mij, o He-re, red!

2 Gemeente

Zoudt Gij indachtig wezen al wat een mens misdeed,
wie zou nog kunnen leven in al zijn angst en leed?
Maar Gij wilt ons vergeven, Gij scheldt de schulden kwijt,
opdat wij zouden vrezen uw goedertierenheid.

3 Cantorij

Ik heb mijn hoop gevestigd op God de Heer die hoort.
Mijn hart, hoezeer onrustig wacht zijn verlossend woord.
Nog meer dan in de nachten wachters het morgenlicht,
blijf ik, o Heer, verwachten uw lichtend aangezicht.

4 Allen

Gij al Gods bondgenoten, ziet naar zijn toekomst uit!
De Heer is vast besloten, tot goedertierenheid!
Hooft aan de goede tijding; Hij geeft in zijn geduld
aan Israël bevrijding van onrecht en van schuld.

Wij gaan zitten

Gebed

Schriftlezing Matteüs 9, vers 1-8

Terug naar Kafarnaüm

1 Hij stapte weer in de boot en stak over, terug naar zijn eigen stad. 2 Daar brachten een paar mensen een verlamde bij Hem op een draagbed. Toen Jezus hun geloof zag, zei Hij tegen de verlamde: 'Houd moed, mijn kind, uw zonden zijn u vergeven.' 3 Daarop zeiden enkele schriftgeleerden bij zichzelf: Die man slaat godslasterlijke taal uit! 4 Jezus doorzag hun gedachten en zei: 'Waarom hebt u zulke boosaardige gedachten? 5 Wat is gemakkelijker, te zeggen: "Uw zonden zijn u vergeven" of: "Sta op en loop"? 6 Ik zal u laten zien dat de Mensenzoon volmacht heeft om op aarde zonden te vergeven.' Toen zei hij tegen de verlamde: 'Sta op, pak uw bed en ga naar huis.' 7 En hij stond op en ging naar huis. 8 Toen de mensen dit zagen, werden ze van ontzag vervuld en ze loofden God, om de macht die Hij aan mensen verleent.

Vertaling: Nieuwe Bijbelvertaling 2021

Overdenking

Inzameling der gaven

De opbrengst van deze rondgang is bestemd voor diaconie en kerkrentmeesters. In de collecte bij de uitgang wordt uw speciale gift gevraagd voor de aan deze Cantatedienst verbonden kosten (zie pagina 8 van deze liturgie voor meer informatie).

Orgelspel

1 Cantorij**Mijn God, gewapend tot de tanden**

LvdK Gezang 88

m: A.C. Schuurman

t: J. Racine

v: J. Wit

1. Mijn God, ge - wa - pend tot de tan - den
 voe - ren twee man - nen in mij strijd:
 één wil dat ik te rech - ter tijd
 voor U in lief - de zal ont - bran - den,
 de an - der wil uw recht aan - ran - den
 en drijft mij tot op - stan - dig - heid.

2 Gemeente

De een, vol geest en vol genade,
 daalde uit de hemel tot mij neer.
 Wanneer ik hem maar volg, o Heer,
 acht ik alle and're dingen schade.
 De ander, afgezant van 't kwade,
 wil aardse lust en aardse eer.

3 Cantorij

Ik zoek de vrede en oorlog maak ik,
 roep vrede, en pleeg snood verraad.
 Het goede willen geeft geen baat.
 Naar werken van de vrede haak ik,
 maar 't goede dat ik wil verzaak ik
 en doe het kwade dat ik haat.

4 Allen

Kom mijn verscheurde hart genezen,
 o Heer, door uw genade groot;
 ik ben het zelf die weerstand bood.
 Herstel de eenheid van mijn wezen
 en laat U dienen en U vrezén
 wie eens een slaaf was van de dood.

1 (Koor)

Ich elender Mensch, wer wird mich erlösen
vom Leibe dieses Todes?

2. Recitatief Alt

O Schmerz, o Elend, so mich trifft,
Indem der Sünden Gift
Bei mir in Brust und Adern wütet:
Die Welt wird mir ein Siech- und Sterbehaus,
Der Leib muss seine Plagen,
Bis zu dem Grabe mit sich tragen.
Allein die Seele fühlet den stärksten Gift,
Damit sie angestecket;
Drum, wenn der Schmerz den Leib des Todes trifft,
Wenn ihr der Kreuzkelch bitter schmecket,
So treibt er ihr ein brünstig Seufzen aus.

3. Koraal

**Solls ja so sein,
Dass Straf und Pein
Auf Sünde folgen müssen,
So fahr hie fort
Und schone dort
Und lass mich hie wohl büßen.**

4. Aria Alt

Ach, lege das Sodom der sündlichen Glieder,
Wofern es dein Wille, zerstöret darnieder!
Nur schone der Seele und mache sie rein,
Um vor dir ein heiliges Zion zu sein.

5. Recitatief Tenor

Hier aber tut des Heilands Hand
Auch unter denen Toten Wunder.
Scheint deine Seele gleich erstorben,
Der Leib geschwächt und ganz verdorben,
Doch wird uns Jesu Kraft bekannt:
Er weiß im geistlich Schwachen
Den Leib gesund, die Seele stark zu machen.

6. Aria Tenor

Vergibt mir Jesus meine Sünden,
So wird mir Leib und Seele gesund.
Er kann die Toten lebend machen
Und zeigt sich kräftig in den Schwachen,
Er hält den längst geschlossnen Bund,
Dass wir im Glauben Hilfe enden.

7. Koraal

**Herr Jesu Christ, einiger Trost,
Zu dir will ich mich wenden;
Mein Herzleid ist dir wohl bewusst,
Du kannst und wirst es enden.
In deinen Willen seis gestellt,
Mach's, lieber Gott, wie dir's gefällt:
Dein bleib und will ich bleiben.**

Gebed

Stil gebed

Onze Vader

Cantorij

Evening Hymn

Henry Balfour Gardiner (1877-1950)

Te lucis ante terminum,
Rerum Creator poscimus,
Ut pro tua clementia
Sis praesul et custodia.

Procul recedant somnia,
Et noctium phantasmata;
Hostemque nostrum comprime,
Ne polluantur corpora.

Præsta, Pater piissime,
Patrique compar unice,
Cum Spiritu Paraclito
Regnans per omne sæculum. Amen.

*Voor het einde van het daglicht
vragen wij u, schepper der dingen,
om, overeenkomstig uw mildheid,
onze beschermer en wachtpost te zijn.*

*Laat dromen ver van ons wijken
en de nachtelijke drogbeelden;
houdt ook onze vijand in bedwang,
opdat onze lichamen niet bezoedeld raken.*

*Sta ons bij, liefdevolste Vader,
en eniggeboren Zoon, gelijk aan de Vader,
die met de Geest, de trooster,
regeert in alle eeuwen. Amen.*

Vertaling: Jan Korteweg

Wij gaan staan

Zending en zegen

aan deze dienst werkten mee

Elsbeth Gerritsen *alt*
Arco Mandemaker *tenor*
Laurensorkest
Laurensantorij
Hayo Boerema *orgel*
Wiecher Mandemaker *dirigent*
Ds. Rik Radstake *voorganger*

volgende cantatedienst

zondag 19 november 2023, 19:00 uur

Johann Sebastian Bach (1685-1750)

Ach wie flüchtig, ach wie nichtig BWV 26

Max Reger (1873-1916)

Der Mensch lebt und bestehet nur eine kleine Zeit

Anneke Blik *sopraan*
Eduarne Ruiz Garcia *alt*
Francis Ng *tenor*
Samuel Wong *bas*
Laurensantorij
Laurensorkest
Hayo Boerema *orgel*
Wiecher Mandemaker *dirigent*
Ds. Joas van der Sloot *voorganger*

volgende evensong

zondag 5 november 2023, 19:00 uur

Laurens Vocaal Ensemble
Hayo Boerema *orgel*
Wiecher Mandemaker *dirigent*
Ds. Bert Kuipers *voorganger*

volgend concert van de Laurensantorij

woensdag 1 november 2023, 20:15 uur

Johann Sebastian Bach (1685-1750)

Fantasia in g BWV 542

Francis Poulenc (1899-1963)

Litanies à la vierge noire

Quatre petites prières de saint François d'Assise

Orgelconcert

Maurice Duruflé (1902-1986)

Requiem

Laurensorkest

Laurensantorij

Hayo Boerema *orgel*

Wiecher Mandemaker *dirigent*

Grote of Sint-Laurenskerk Rotterdam

Kaarten en meer info via www.laurensvocaal.nl

belangrijke mededeling

Laurens Vocaal is voor de organisatie van de cantatediensten afhankelijk van particuliere giften en subsidies van diverse instanties, zoals het Fonds Podiumkunsten. Wij vragen voor deze cantatedienst uw vrijwillige gift aan de uitgang. Een cantatedienst kost gemiddeld € 6000. Om uit de kosten te komen is een bijdrage van gemiddeld **€ 15** per bezoeker nodig! Wilt u uw gift voor deze cantatedienst liever overmaken? Dat kan op Iban nummer NL93 ABNA 0640755666, t.n.v. Stichting Laurens Vocaal te Rotterdam. U kunt nu ook direct geven via Tikkie. Zo werkt het: Open de camera-app van uw mobiel (of gebruik uw Tikkie-app of QR-scanner). Richt uw camera op onderstaande QR-code. De code wordt automatisch gescand.

De Stichting Laurens Vocaal Rotterdam is een culturele ANBI.
Alvast bedankt voor uw royale bijdrage!

Toelichting

J.S. Bach – Ich elender Mensch, wer wird mich erlösen BWV 48

Cantate voor de 19e zondag na Trinitatis

Tekst

Het is niet zo eenvoudig de samenhang tussen de verschillende tekstonderdelen van deze cantate te ontdekken. En misschien is die er ook wel niet.

De ons onbekende librettist knoopt aan bij de evangeliëlezing voor de 19e zondag na Trinitatis: het verhaal van een verlamde, wiens zonden vergeven worden en die door Jezus 'op de been' wordt geholpen (Matteüs 9, 1-8). In twee recitatieven en aria's geeft de cantatedichter zijn kijk op die vertelling. Hij doet dat in de theologische gedachtegangen van zijn dagen, dat wil zeggen oktober 1724, toen Bach de cantate ten doop hield.

Zoals in veel libretto's uit die tijd wordt men ook nu weer geconfronteerd met een in wezen pessimistisch mensbeeld, kenmerkend voor de theologie van die dagen. Jezus' woorden tot de verlamde "Houd moed, uw zonden worden u vergeven" moeten in de cantatetekst dienen om het eigen zondebesef te onderstrepen. En dan is er die eeuwige tweespalt: een mens bestaat uit een vergankelijke en een onvergankelijke component: lichaam en ziel. Ruwweg gezegd: de laatste is de kern, en de bestemming is de overkant (nr. 4 altaria). Deze geestelijke levenshouding is – zoals gezegd – karakteristiek voor de 18e-eeuwse kerkelijke vroomheid.

De koralen halverwege en aan het eind van de cantate behoren tot de zogenoemde boetekoralen, zij dragen de toon van boete en inkeer. Het eerstgenoemde koraal is de vierde strofe van het lied 'Ach Gott und Herr' en had als opschrift 'Een gebed om vergeving van zonden, om geduld en kwijtschelding van eeuwige straf' (tekst Martin Rutilius (1604) en melodie begin 17e eeuw). Het slotkoraal is de twaalfde strofe van het lied 'Herr Jesu Christ, ich schrei zu dir' van een onbekende dichter uit Freiberg (1620). De melodie is iets eerder ontstaan (1587). Ook in het openingskoor klinkt deze melodie in canon tussen trompet en hobo's, dus zonder tekst.

Dat openingskoor is naar tekst (dat vooral!) en muziek een grote verrassing, want wat zou de librettist hebben bewogen om juist dit fragment uit Paulus' brief aan de Romeinen (hfdst. 7: 24) zo prominent als motto aan het begin van de cantatetekst te plaatsen?

De tekst luidt in de Nieuwe Bijbelvertaling: "Wie zal mij, ongelukkig mens, redden uit dit bestaan, dat beheerst wordt door de dood?"

De context waarbinnen deze cri de coeur staat is ingewikkeld. Paulus – zoveel is duidelijk – spreekt over zichzelf als iemand met twee ikken, twee zelden, twee zielen. Dat brengt ons bij de dichter Jean Racine (1639-1699), die in 1669 zijn 'Cantiques Spirituels' uitgeeft. Onder die verzen bevindt zich

'Klacht van een Christen over de tegenstrijdigheden (contrariétés) die hij in zichzelf ondervindt. Ontleend aan de heilige Paulus aan de Romeinen, hoofdstuk 7'.

Het lied begint met de regels:

Mon Dieu, quelle guerre cruelle
Je trouve deux hommes en moi.

Jan Wit, die het gedicht prachtig vertaalde (Liedboek voor de kerken gezang 88) schrijft in de eerste strofe:

Mijn God, gewapend tot de tanden
voeren twee mannen in mij strijd:
één wil dat ik te rechter tijd
voor U in liefde zal ontbranden,
de ander wil uw recht aanranden
en drijft mij tot opstandigheid.

In zijn commentaar schrijft Wit dat Lodewijk XIV eens gezegd moet hebben: "Je connais bien ces deux hommes en moi" ("Ik ken deze twee mannen in mij wel"). De regel is in Frankrijk een gevleugeld woord geworden, vergelijkbaar met Goethe's uitroep van Faust "Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust". Kortom, Racines vers in vertaling kan een goede gids zijn om toegang te krijgen tot die dramatische uitroep waarmee de cantate begint. Het is wel jammer - toegegeven: het kon in die tijd niet anders - dat de kwaliteit van de rest van het libretto ver achterblijft bij het begin.

Muziek

De opbouw van de cantate is als volgt:

openingskoor	vierstemmig koor – strijkers – trompet en hobo's in de cantus firmus
recitativo	alt – strijkers – continuo
koraal	
aria	alt – hobo – continuo
recitativo	tenor – continuo
aria	tenor – strijkers (hobo met 1e viool) – continuo
koraal	

Het openingskoor kent een aantal karakteristieke elementen:

- een ritornel (refrein) van 12 maten, dat vijfmaal volledig, en ook nog in dezelfde toonsoort, terugkeert, de laatste keer met twee maten bekort
- de instrumentaal in canon geblazen liedmelodie

De twaalf maten van het ritornel zijn verdeeld in een groep van acht maten en een groep van vier maten. Het hoofdmotief dat vaak herhaald wordt bestaat uit twee maten. In de tweede maat klinkt een dalende secunde, die in de vocale stemmen terugkeert bij het woord 'Mensch'. Het ritornel fungeert als bedding voor de elkaar imiterende vocale stemmen. De kop van het vocale thema wordt gevormd door een dramatische, expressieve opwaartse sprong van een kleine sext. Aan het slot wordt deze sext uitgerekt tot een septime en een octaaf.

Bij het componeren van een tekst gaat Bach eerst op zoek naar het kernwoord. Dat woord of begrip vangt hij in een muzikale weergave, een muzikale verbeelding. Zo kon Schweitzer zeggen dat Bachs muziek allereerst 'malerisch' ('beeldig') is, zij appelleert aan ons verbeeldingsvermogen.

Het kernwoord in het openingskoor lijkt me 'elend' (ellendig, beklagenswaardig, letterlijk: 'uitlandig'). We kunnen er de vertwijfeling van de desoriëntatie in horen (de stam van het woord twijfel hangt samen met twee). Het stijgende en dalende motief van het ritornel waarmee de cantate opent verbeeldt associatief de 'uitlandigheid' van de 'gedeelde', richtingloze mens. De kwartrusten in de begeleidende stemmen zijn illustratie van zuchten. Het is opmerkelijk dat dit begeleidingsritme als een terugkerende cadans bijna het gehele openingskoor in de bas blijft doorklinken, met uitzondering van de afsluitende maten van het ritornel.

Zoals gezegd klinkt er een instrumentale cantus firmus, waarvan de melodie dezelfde is als die van het slotkoraal, maar waarvan het niet geheel zeker is met welke tekst deze in dit openingskoor verbonden is geweest. De tekst zoals die in het Evangelisches Kirchen Gesangbuch (167) te lezen is zou goed kunnen:

Herr Jesu Christ, du höchstes Gut
Du Brunquell aller Gnaden,
sieh doch, wie ich in meinem Mut
mit Schmerzen bin beladen
und in mir hab der Pfeile viel¹,
die in Gewissen ohne Ziel
mich armen Sünder drücken.

De cantus firmus wordt in canon (de tweede stem een kwart lager) tussen trompet en hobo's gespeeld.

Het openingskoor vertoont een duidelijke driedelige vorm: A (mt. 1-44), A¹ (mt. 45-88), B (mt. 89-slot). Gelet op de structuur zijn A en A¹ identiek, terwijl B geen wezenlijk nieuwe muzikale informatie geeft, maar wel vrij omgaat met de motieven en fraaie harmonische wendingen laat horen.

Ook het altrecitatief (nr. 2) wordt gekenmerkt door grote sprongen, die uitdrukking zijn van een tekst die de gevoelens van een gekwelde ziel onder woorden brengt.

Dan volgt het koraal 'Soll's ja so sein'. Hoewel koralen midden in een cantate bij Bach wel vaker voorkomen (bijvoorbeeld als afsluiting van het eerste deel) verrast de plaats hier omdat het koraal geen cesuur aangeeft. Bovenal echter verrast de ongelofelijke harmonisatie van de slotzin 'und laß mich hier wohl büßen'.

Bij de nu volgende altaria is het of alles weer opgeklaard is. Er is geen dreiging, geen gericht, nog wel een paar reminiscenties via woorden als 'Sodom der sündlichen Glieder', waarvan de tekstdichter vraagt dat zij 'zerstöret' (verdelgd) mogen worden. En juist bij dát woord valt er figuurlijk gesproken even een schaduw over de overigens dansante (3/8 maat) idylle in majeure.

¹ Vgl. Job 6:4 De pijlen van de ontzagwekkende steken in mij

De laatste aria – door een kort recitatief van de vorige gescheiden – is uitgesproken uitbundig, maar steeds voornaam en vol van gratie. Bach bereikt deze mooie glans vooral doordat hij in de driekwartsmaat waarin hij de aria noteert een regelmatige afwisseling aanbrengt tussen twee bij elkaar genomen driekwartsmaten (herschikt tot een 3/2 maat) en een op zichzelf staande driekwartsmaat. Een eenvoudig gezet slotkoraal besluit de cantate.

Vanavond zal het wonder zich weer voltrekken: het blijkt dat Bach door zijn muziek de teksten - vooral die na het openingskoor - inspireert en niet omgekeerd. Ze kunnen ons aanspreken, maar uit zichzelf kunnen ze dat niet. Als ze ons iets te zeggen hebben dan alleen door Bachs noten. Dat was de les van Albert Schweitzer.

Barend Schuurman

toelichting uit zijn boek Bachs cantates toen en nu (2014)

H. Balfour Gardiner – Evening Hymn

Sommige componisten worden uiteindelijk maar vanwege één werk herinnerd. Een jammerlijk lot, maar de Engelse laatromanticus Henry Gardiner (1877-1950) stuurde het er zelf op aan. Hij componeerde voortvarend – waaronder twee symfonieën die destijds goed ontvangen werden – maar gooide vervolgens zóveel weg dat er niet veel meer overbleef. *Evening Hymn* is een van de weinige resterende werken. Het is een gewijd lied, gebaseerd op de hymne *Te lucis ante terminum* ('Tot U, aan het eind van de dag'). Maar voor Gardiner stond het dichterbij de Engelse oertraditie van samenzang dan bij religiositeit; hij componeerde het jaren nadat hij het geloof vaarwel had gezegd. De weelderige harmoniek van het achtstemmig koor maakten het tot een evergreen op het Engelse koorrepertoire.

Michiel Cleij